

УДК 911.3:314.18:331.5

МОРАЛЬНО-ДУХОВНІ АСПЕКТИ ДЕТЕРМІНАЦІЇ СУЧАСНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ КРИЗИ

*І.М. Дудник, д-р геогр. наук
(Національний авіаційний університет);*

*С.І. Лавриненко, канд. геогр. наук
(Полтавський інститут бізнесу);*

*М.М. Логвин, канд. геогр. наук
(Полтавський інститут економіки і торгівлі)*

Розглядаються проблеми екологічної та природно-ресурсної безпеки в контексті сакральних і духовних аспектів життєдіяльності людей. Обґрунтовується первинність морально-духовних причин екологічної і ресурсної кризи.

Рассматриваются экологические проблемы, экологическая и ресурсная безопасность с точки зрения сакральных и духовных аспектов жизнедеятельности населения. Подчеркивается, что причиной экологического и ресурсного кризиса является духовный и моральный кризис самого общества. Отмечается, что полное преодоление экологического кризиса при условиях кризиса духовного невозможно.

Ecological problems are examined in the article, ecological and resource safety from the point of view the sakral and spiritual aspects of vital functions of population. It is underlined that reason of ecological and resource crisis is a spiritual and moral crisis of society. It is marked that complete overcoming of ecological crisis it is impossible at the terms of crisis spiritual

Постановка проблеми. Питання про духовність як духовний творчий потенціал людини, як про потенціал, що визначає напрям, скерованість людської життєдіяльності в природному середовищі та суспільстві — природотворчу чи природоруйнівну, виникло як питання про формування екологічної неруйнівної свідомості людини, оскільки остання значною мірою визначає ставлення людини до природи. Тому проблема духовності — це проблема інформаційного потенціалу людини

та суспільства, тих інформаційних настанов, якими керується суспільство у взаємовідносинах соціально-економічної сфери суспільства з природним середовищем та його компонентами.

Аналіз останніх досліджень та виявлення невирішених сторін проблеми. До низки наукових дисциплін, що визначають загальнонауковий підхід до проблеми виживання людства, Н. Реймерс відніс і теологію, оскільки саме богослов'я вивчає особливості духовного життя, духовного потенціалу людини та природного середовища її існування, і містить практичний досвід неруйнівних духовних пріоритетів розвитку. Поняття святого, розумного, бережливого ставлення до людини та природи як до духовних компонентів, збереження, підтримка та утвердження вічного процесу життя підпорядкованість вчинків людини, її волі (добровільна) цьому процесу — це фундамент богослов'я. В працях провідних вчених, зазвичай, висвітлюються техногенні особливості людської діяльності, а власне удосконаленню самої людини в сфері матеріальних і духовних потреб уваги приділяється недостатньо. На основі аналізу праць українських і зарубіжних учених В.О. Барановського, А. Берестова, Л. Броуера, П. Бьюкенена, В.Й. Вейніка, М. Гродзинського, В.А. Дергачова, О. Дмитрука, І.М. Дудника, А.Г. Ісаченка, О.С. Панаріна, В.В. Радченка, В.П. Руденка, Г.Г. Старостенко, О.Г. Топчієва, М.І. Фащевського, Л.Т. Шевчук і багатьох інших, можна запропонувати нижчевикладене трактування взаємозв'язку морально-етичного, сакрально-духовного стану людини і суспільства з одного боку, та проблем екоресурсної і загальноекологічної безпеки світового співтовариства.

Метою написання роботи є дослідження ролі морально-етичних і духовних чинників у екологічній та екоресурсній безпеці країн і регіонів.

Основний виклад матеріалу. Можна відзначити, що жодному типу соціально-економічних типів суспільного устрою не вдалося забезпечити екологічно збалансований напрям розвитку, який передбачає і розвиток культури. Відтак, можливо, визначальною причиною екологічної кризи буде небачена до цього часу криза духовної культури [9, с. 17]. У свідомості людей сформувався стійкий стереотип руйнівного способу дій у цьому світі, сутність якого полягає в тому, що неможливо творити, не руйнуючи. Такому стереотипові відповідає і неадекватно-спо-

творена модель сприйняття дійсності, яка змушує постійно робити вибір не на користь істинно важливого і необхідного для людини, а на користь того, що надає задоволення і приносить насолоду. В результаті у людей не утворились ні потреби, ні механізми зміни первісних інстинктів і тому саме агресія, а не доцільність є фундаментом будь-якої сучасної системи моральних принципів і цінностей. Отримання прибутку будь-якою ціною — це стратегія бізнесу не просто у економічно слаборозвиненому суспільстві, а в злиденному духовно. Трагізм ситуації не тільки у загрозливій зміні природних комплексів, а й в адекватному погіршенні здоров'я людей, стан якого є один із найголовніших об'єктивних показників якості навколишнього середовища. Сучасні етнологи переконливо аргументують положення про те, що основним чинником вимирання окремих народів є не безпосередні акти зовнішньої експансії (фізичне знищення, завезені хвороби чи алкоголь), а деформація релігійного, етнічного життєвого укладу, який був головним джерелом сенсу їхнього існування. Втрата, зокрема, традицій та звичаїв неминуче призводить до розкладу етносу, зубожіння духовного життя, масових виявів аморальності. Досвід не «природоборства», а слідування природі, інтуїтивне злиття із сутністю її процесів і є основою духовної культури народу [7].

У сучасній науці часто можна зустріти слова «загальнолюдські цінності», які по суті є чітко визначеним поняттям. Такі цінності означають не що-небудь, що часто зустрічається серед людей, а те, що є власне характерним для всіх людей — їх родову рису. Тобто, будь-який індивід, що не володіє даною рисою, є виродком і не зовсім належить до людського роду. Під загальнолюдськими цінностями мають на увазі певну ієрархію морально-духовних цінностей, які формують сутність та профіль культурного ядра суспільства. Адепти концепції загальнолюдських цінностей вважають відмінності різних культур і етносів неістотними в порівнянні і загальним («загальнолюдським») ядром. Разом з тим порівняльний аналіз різних етнокультур показує, що ніяких загальнолюдських цінностей немає і бути не може, що такі цінності генетично не «записані» в біологічних структурах і не передаються у спадок, а передаються через суспільний досвід та навчання

різними способами. Цінності Заходу, наприклад, вбачаються є значно меншою мірою «загальнолюдськими», в порівнянні з конкретними цінностями українця, китайця чи серба. Існування якоїсь стійкої шкали цінностей для всіх часів і народів — ідея не тільки хибна, але і неправдоподібна. Наприклад, в США робили спробу здійснити великий проект «сплаву» іммігрантів із багатьох народів у нову, створену інженерним способом американську націю («етнічний плавильний котел»). За ідеологічну основу нації були прийняті англосаксонські культурні цінності. Нині визнано, що ця спроба не вдалась — індіанці вимерли, африканці і латиноамериканці — стійко зберігають етнокультурні бар'єри. При спробі «сплаву» в суспільстві виникла велика кількість субкультур, сект, «дрібних народів» — рухів, комун, в яких культивуються свої «племінні» особливості. Виховання ж покликане створювати в людській особистості певний духовний світ, високі моральні цінності, які ґрунтуються на категоріях добра й любові, коеволюційного співжиття суспільства, людини та довкілля. І для формування такого духовного світу є підстави, адже більшість людей нині перестала шукати духовний сенс життя, вона шукає матеріальних життєвих благ.

В екології як інтегративній науці про середовище буття людини, зовсім недавно стала виділятися така специфічна галузь науковою пізнання, як «екологія духу». Основоположник концепції ноосфери В. Вернадський вказував, що твердження про те, що всі процеси життя будуть пояснені фізико-хімічними явищами до кінця, — це не більше аніж віра, що виплаває з ідеологічних установок, а зовсім не з наукового узагальнення масиву емпіричної інформації. Насправді на перше місце виступають явища, пов'язані з духовною діяльністю людини. Коли ми розглядаємо «екологію духу», то необхідно зазначити, що духовний, або інформаційний рівень розгляду проблеми — це є формування небезпечного або безпечного стану середовища життя людини, суспільства, соціуму, природи, економіки, а екологічний рівень — це рівень безпосереднього прояву цієї небезпеки або безпечного стану в людині, суспільстві, економіці, соціумі, природному середовищі та його компонентах, а також у їх взаємодіях. Інформації у цьому процесі належить пріоритетна роль, оскільки саме вона визначає параметри обміну речовиною, енергією та інфор-

мацією, існування, збереження та розвитку природного і штучного існування середовища людини.

Разом із знеціненням духовних ідеалів відбувається моральна деградація суспільства і як наслідок — руйнація навколишнього середовища, тотальне знищення природних ресурсів. Втрата життєзабезпечуючих духовних пріоритетів канонічного Православ'я після Жовтневої революції 1917 р. призвела до нестримної нерозумної експлуатації природного середовища, втрати життєстійкості її компонентів, порушення відтворювальної спроможності природного середовища, різкого зниження життєспроможності людського організму, а на сьогодні — і до виникнення моральної економічної та соціальної кризи розвитку людини.

Від стану духовності суспільства залежить і стан природного середовища. Життя у XXI ст. можливе тільки через створення духовного екологічного суспільства. За даними ВООЗ, 80% екологічно зумовлених захворювань — тяжкі і майже невиліковні. Кількість хворих на рак зростає щороку на 1—4%. Виявляється також, що і структура захворювань безпосередньо пов'язана з характерними ознаками викидів промисловості, яка переважає в даному регіоні. Наприклад, кольорова металургія викликає головним чином розлад серцево-судинної системи; чорна металургія — захворювання крові і появу злоякісних утворень тощо.

Оскільки раціональне мислення зорієнтовано на пошуки «благ життя», розвиток науки та техніки, технологій, які, в свою чергу, можуть бути рушієм як позитивних, так і негативних сил, то співвідношення духовного та раціонального є визначальним щодо того, який світогляд і який рівень екологічної культури та свідомості панує в конкретному суспільстві. Для коеволюційного розвитку потрібно, щоб раціональне було зрівноважене духовним. Глибинний праксеологічний зміст цього полягає в тому, щоб допомогти людині морально усвідомити свою роль, місце, зв'язки з природою, з Космосом, з Богом включно і на цій основі визначити свою поведінку в природі і стратегію виживання. Ще І. Кант довів, що іманентною властивістю розуму є мораль. Атеїзм же позбавив людину гальм щодо її втручання в природу, людські й суспільні відносини.

Це зруйнувало духовний світ людини та підірвало матеріальні основи її існування.

Особливо це стало помітно у ХХ ст., коли поєдналися взаємопов'язані між собою процеси інтенсивного зростання кількості населення і науково-технічного прогресу. Останній дійсно виявився чи не найпотужнішим чинником, за допомогою якого людство завдавало і завдає непоправної шкоди довкіллю, хоч на деяких етапах мали місце реальні соціальні та економічні здобутки. Першопричиною сучасної екологічної кризи є не невпинне зростання чисельності населення земної кулі, а обумовлена цим зростанням експансія людського виду. Ставши домінуючим, людський вид перетворив Землю на своє монопольне житло, в свою гіпертрофовану екологічну нішу. Людські потреби, індивідуальні і сукупні, з демонічною нещадністю руйнують тіло і душу Землі. У зв'язку з цим Г. Померанц відзначає, що екологічна криза і духовна криза — дві сторони однієї кризи, втрати «цілісного розуміння»..., втрати відчуття цілого.

Сучасна екологічна проблема має дві головні іпостасі. З одного боку, це руйнування природних комплексів, що робить довкілля несприятливим для життя людини. Сукупним ефектом у цьому випадку постає зміна газового, водного, температурного та інших режимів, до яких адаптувалась *Homo sapiens*, і лише в яких може ефективно існувати та відтворюватись людська популяція. З іншого — забруднення довкілля продуктами людської діяльності, які «збагачують» природні системи невластивими їм речовинами, що робить довкілля іншим, по суті, антилюдським. Зародившись і розвинувшись в умовах одного певного навколишнього середовища, нині людина фактично існує в інших штучно створених екосистемах, які в економічному відношенні набагато ефективніші і рентабельніші, ніж природні. І якщо сам процес антропогенезу, триваючи тисячі років, протікав у багатьох поколіннях людей, створюючи підстави для їхньої генетичної трансформації згідно з плинним середовищем, то нинішні збурення довкілля сталися фактично за життя двох-трьох поколінь. А це занадто малий еволюційний час для того, щоб людина могла набути відповідної спадкової структури і тим самим стала достатньо захищеною від такого нового середовища.

Відбулися не тільки тотальні зміни кількісних і якісних параметрів геосистем і геосфер, але порушилися найважливіші планетарні співвідношення: 1) між чисельністю населення і чисельністю живих організмів в екосистемах Землі; 2) між фізичною масою людей і ємністю земного простору; 3) між сумарними потребами світової спільноти і ресурсним потенціалом Землі. Так, загальна чисельність ссавців на Землі, за оцінкою Московського міжнародного конгресу терологів (1974 р.), складає 2—3 млрд особин, чисельність населення Землі — 6,5—6,6 млрд чол. Якщо за розрахункову чисельність ссавців прийняти 3 млрд. особин і допустити, що за минулий з 1974 р. період їх чисельність не змінилася, то чисельність людського виду перевищує чисельність всіх видів ссавців в 2,2 рази, а на одну особину ссавців доводиться по 2 особини *Homo sapiens*.

У документі, розробленому Римським клубом, який називається «Перша глобальна революція», мовиться: «У пошуках нового ворога, який дозволив би нам об'єднатися, ми прийшли до висновку, що ідея забруднення навколишнього середовища, глобального потепління, нестачі води, голоду, для цього повністю підходить. Причиною всіх цих небезпек є людське втручання. Дійсним ворогом, таким чином, виступає все людство» [3, с. 71—72]. В матеріалах дослідження групи Д. Медоуза «Межі росту» (1972) наголошується, що наступне покоління людства досягне межі демографічної та екологічної експансії. Все це призведе систему загалом до невідконтрольної кризи й краху... [7, с. 77].

На думку фахівців (антропологів, медиків, соціологів, екологів) є всі підстави вважати, що на Землі почалася антропологічна криза. Вона виявляється в тому, що в суспільстві йде процес деантропізації, тобто втрати людиною свого фізичного і психічного статусу. Погіршення фізичних і хімічних параметрів середовища існування, мінімізація природного відбору, висока щільність населення і виробництва, зростання ціни життя і соціальної конкуренції направляють еволюцію людського виду до деантропізації [4]. Джерелом і першопричиною екологічної і антропологічної кризи як його складовою є сама людина. Її універсальна потужність (інтелектуальна, технічна, виробнича) стає одночасно знаряддям її самознищення (ауто-

екоциду). Це з неминучістю веде до зміни морального і етичного статусу людини. Алкоголізм, наркоманія, евтаназія, стерилізація, сексуальна революція, зниження чуттєвості і зростання жорстокості людей — це далеко не повний перелік соціальних хвороб суспільства, що ілюструють сучасну антропологічну кризу. Перед людиною постало абсолютно нетрадиційне питання: «Як стати і залишатися моральним в суспільстві, яке стає все більш і більш аморальним?»

Зростаюче забруднення навколишнього середовища порушило екологічну рівновагу в системі «людина — довкілля». Медицина зіткнулась з новим явищем — екологічно спровокованими хворобами, особливо дітей. Зароджується алкогольна екологія, головний зміст якої — мінімізація шкідливих наслідків вживання спиртного. Важливо зрозуміти, що крім екології навколишнього середовища існує екологія духовна, екологія внутрішнього світу індивідів, екологія культури. Тільки в сприятливому, облагородженому, духовно-інтелектуальному середовищі можливий повноцінний гармонійний духовний і розумовий розвиток і життєдіяльність особи. Дослідники визнають, що ситуація в Україні в сфері духовної екології критична. Останніми роками простежується чітка тенденція духовної, моральної та інтелектуальної деградації значної частини населення (в першу чергу, молоді) під впливом, насамперед засобів масової інформації. Свого часу Альберт Ейнштейн говорив, що майбутній розвиток людства залежить не тільки від рівня технічних досягнень, а й значною мірою від моральної стійкості (духовності) людини.

Висновок. Дослідження сучасних вчених переконливо свідчать, що однією з причин глобальної екологічної кризи є зростання кризи людського духу: сплеск колективного егоїзму, нігілізму, планетарна епідемія аморальності, злочинності, алкоголізму, наркоманії і проституції, тотальної легковажності, бездумності, індивідуальна деградація, зниження культурного й духовного рівня, ріст корупції, людської некомпетентності й непрофесійності.

В «Основах соціальної концепції УПЦ» відмічається, що екологічні проблеми мають по суті антропологічний характер, оскільки породжені людиною, а не природою. Тому відповіді

на численні запитання, поставлені кризою навколишнього середовища, містяться в людській душі, а не в сферах економіки, біології, технології чи політики. Особа, яка духовно деградує, приводить до деградації і природу, бо нездатна преобразити світ. Цілковите подолання екологічної кризи за умов кризи духовної неможливе. Церква пов'язує сподівання на позитивну зміну взаємозв'язків людини і природи з прагненням суспільства до духовного відродження.

* * *

1. Барановський В.А. Екологічна географія і екологічна картографія / В.А. Барановський. — К.: Фітоцентр, 2001. — 253 с.

2. Броуэр Л. Фармацевтическая и продовольственная мафия / Л. Броуэр; пер. с франц. — К.: Издательский дом «Княгиня Ольга», 2002. — 280 с.

3. Грачева Т.В. Невидимая Хазария. Алгоритмы геополитики и стратегии тайных войн мировой закулисы / Т.В. Грачева. — Рязань: Зёрна, 2009. — 400 с.

4. Маца К.А. Экологический кризис и опасность деантропологизации / К.А. Маца // Психологічні та технічні проблеми безпеки праці, життя та здоров'я людини: Зб. мат-лів міжвуз. наук.-техн. конф. (Полтава, 27 квітня 2005 року). — Полтава: ПВІЗ, 2005. — С. 65—66.

5. Основи соціальної концепції Української Православної Церкви. — К.: Інформ.-вид. центр УПЦ, 2002. — 80 с.

6. Павлов С.Е. Осторожно: глобализм!: очерки / С.Е. Павлов. — Мн.: Мастацкая літаратура, 2006. — 350 с.

7. Сенченко М.І. Україна: шляхом незалежності чи неокolonізації? / М.І. Сенченко. — К.: МАУП, 2003. — 120 с.

8. Стоян О. Духовно-екологічний менеджмент у соціальній та економічній сферах сталого розвитку / О.В. Стоян // Економіка України. — 2004. — №10. — С. 77—82.

9. Толстоухов А.В. Екобезпечний розвиток: пошук стратегем / А.В. Толстоухов, М.І. Хилько. — К.: «Знання України», 2001. — 333 с.

Отримано: 29.05.2011 р.